

МУАЛЛИМ ХАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҲ

Илимий-методикалық журнал

2023

2/3-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоғарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хам хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

2/3-сан 2023

апрель-май

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендіріу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:
А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Асқарбай НИЯЗОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Сабит НУРЖАНОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Ерполат АЛЛАМБЕРГЕНОВ	Нуржан МАТЧАНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Шукурилло МАРДОНОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Умида БАҲАДИРОВА	Барлықбай ПРЕНОВ
Фархад БАБАШЕВ	Қаххор ТУРСУНОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Нурзода ТОШЕВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Тажибай УТЕБАЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ	Амангелди КАМАЛОВ
Алишер ЖУМАНОВ	Ризамат ШОДИЕВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Мырзамурат ЖУМАМУРАТОВ	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Умида ИБРАГИМОВА	Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Гавхар ЭЩАНОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ ЭДЕБИЯТ

Yusupov I. K. Joqari klasslarda poeziyalik shigarmalardi oqitiw texnologiyalari	6
Sattarova D. H. Holat bildiruvchi sifatlar ma'nolarini faollashuvi	11
Boqiyeva R. B. Ingliz tilida gapirishga o'rgatishning mazmuni	18
Quychiyeva Z. I. Frazeologik birliklarning ayrim xususiyatlari	25
Mustafaqulova H. A. Activities for organizing communicative language teaching	29
Mustafaqulova H. A. learning different contexts in teaching second language	32

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Xakimova D. M. Innovatsion salohiyat modeli o'qituvchi faoliyatining asosi sifatida	36
Абдуҷаббарова М., Давлатов О. Маърифат дарғалари асарларида маданиятнинг тарбиявий аҳамияти талқини	44
Quychiyeva Z. I. Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish va integratli maqsadlar	50
Fayzullayeva A. S., Mamarizayeva F. Z. Chet tillarni masofaviy o'qitishda interfaol usullardan foydalanish qulayliklari va unda yuzaga keladigan muammolar	55
Yakubov F. U. Shaxs tashkilotchilik qobiliyati muammosining xorij va O'zbekistonda ilmiy o'rganilganligi	61
Boqiyeva R. B. Fan va texnika yangiliklari kechalarini o'tkazish metodikasi	66
Fayzullayeva A. S., Mamarizayeva F. Z. Masofaviy ta'lim tushunchasi va masofaviy o'qitish jarayonining o'ziga xos tomonlari va afzalliklari	71
Yakubov F. U. Xorij psixologiyasi tadqiqotlarida shaxsning kommunikativ xususiyatlari muammosining ilmiy o'rganilganligi	76
G'aniyeva A. T. O'qituvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari	83
Ismoilova Sh. Umumiy o'rta ta'lim maktab o'qituvchilarning kasbiy innovatsion kompetentligini takomillashirishning pedagogik asoslari	89
Inoyatov I. Sh. Касбий таълим (сув хўжалиги ва мелиорация) таълим йўналишлари талабаларини инновацион ёндашув асосида касбий фаолиятга тайёрлашнинг дидактик шарт - шароитлари	94
Джалилов Х. Х. Касбий маданиятини ривожлантиришда темир йўл муҳандислиги йўналиш талабаларининг педагогик шарт-шароитлари	100
Боқиев Х. Педагогика олий таълим муассасаларида кафедра профессор-ўқитувчиларнинг илмий-методик тайёргарлигини ривожлантириш	105
Мамажонов О. Т. Bo'lajak o'qituvchining ma'naviy kompetentligini rivojlantirish yo'llari	109
Эшмуродов О. Н. Кластерли таълим шароитида умумтаълим мактаб ўқувчиларининг ўқув ва билиш фаолиятини ривожлантиришга методологик ёндашувлар	117
Ergasheva F. A. Oliy ta'lim muassasalarida chet tilini o'rgatishda innovatsion texnologiyalar va ulardan foydalanish	122
Атаханова С. О. “Муҳандислик чизмачилиги” фанида стандартларнинг қўлланилиши	128
Ergasheva F. A. Ingliz tili leksikasini o'rgatishda yangi pedagogik texnologiyalarning ahamiyati	134
Ayslanbekova I. F. O'qituvchining o'quvchilar bilan ishlashida dars o'tish usullariga psixologik yondashuv	139
Ayslanbekova I. F. O'quv- tarbiya jarayonini tashkil etishning ilmiy psixologik adabiyotlarda o'rganilishi	146
Ibragimov X. X. Tasviriy san'at mashg'ulotlarida o'quvchilarni mavzu asosida kompozitsiya ishlashga o'rgatish	151
Ko'kiyev B. B. Muhandislik grafikasi fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarini o'rni	157
Muxtarova L. A. Ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirish omillari	160

TASVIRIY SAN'AT MASHG'ULOTLARIDA O'QUVCHILARNI MAVZU ASOSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASHGA O'RGATISH

Ibragimov X. X.

CHDPU Tasviriy san'at va dizayn kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kompozitsiya, eskiz, tasviriy san'at, etyud, rassom, kompozitsiya markazi.

Ключевые слова: композиция, этюд, изобразительное искусство, этюд, художник, композиционный центр.

Key words: composition, study, fine arts, study, artist, composition center.

Kompozitsiya - qonuniy tashkil qilingan organizm, uning hamma qismlari mustahkam aloqada va o'zaro bog'liqlikda. Bu aloqa va o'zaro bog'liqlik xususiyati rassomning g'oyaviy fikri bilan belgilanadi. Fikr mohiyatiga xos bo'lgan konstruktiv g'oya kompozitsiyaning amaliy asosini beradi.

Ye.A.Kibrik

Tasviriy san'at inson hayotida, uning axloqiy tarbiyasiga ta'sir etuvchi muhim omillardan biridir. Insonning his qilish, san'at obyektidan hissiy lazzatlanish xususiyatlarini shakllantirishda – san'atning yo'naltiruvchi asosiy kuchini ko'ramiz.

San'at asarlarini chuqur tushunish, fikrlash undan lazzatlanish, qoniqish hosil qilish – rassomning yaratgan asaridagi mahoratiga bog'liq.

Har bir ijodkor rassom atrofidagi go'zallikni ko'ra bilishi, his qilishi, zavqlana olishi va uni yaratayotgan ijodiy asarida ko'rsata olishida kompozitsiyaning ahamiyati juda katta.

Ma'lumki tasviriy san'atning barcha tur va janrlarida kompozitsiya muhim ahamiyatga ega. Kompozitsiya so'zi lotinchadan "kompositio" - ya'ni predmetlar bo'laklarini solishtirib, ma'lum tartibda yaxlit joylashtirish, g'oyaga muvofiq ijod qilish, bayon qilish, kompozitsiya tuzish demakdir. Kompozitsiya orqali rassom asardagi mazmunning muayyan tarkibdagi chiziq, shakl, rang va boshqa vositalar orqali tomoshabinga ta'sir kuchini oshiradi. Uning elementlarini o'zaro bog'lab joy-joyiga qo'yadi, fazoviy kenglikni yaratadi. Har bir tasviriy san'at asari ma'lum kompozitsiyaga ega bo'ladi. Zero, kompozitsiya asar yaratilishida birinchi galda hal etiladigan muhim ish hisoblanadi.

Mashhur rassomlarning aytishicha insonni to'ldiradigan va tinchlik bermaydigan qandaydir bir g'oya tug'ilgandagina darhol eskiz qilinadi. Kompozitsiya ustida ishlaganda soxta vazifalardan kelib chiqmaslik va kartinani qandaydir bir mazmuniy geometrik sxemalar asosida qurish kerak. Toki qiziqarli mavzuni topmasdan turib, kompozitsiya bilan shug'ullanish yaramaydi.

Mavzu deganda rassom o'ylagan, o'zining yaratilajak asarida ifodalamoqchi bo'lgan hissiyot va fikrlar, g'oyalar yig'indisi tushuniladi.

Mavzu albatta chuqur bilim doirasida hayotiy voqealar va tajriba asosida tug'ilishi kerak, mavzu "dolzarblik"ni ro'kach qilib, majburiy va soxta, notabiiy holda tanlanmaydi. Agarki, rassom odamlarga aytiladigan ichki yangilik, qandaydir voqeaning zarur va ahamiyatli tomonini ko'rsatmasa va o'z qobiliyatiga qarab mavzuga kirishmasa, u asar yaratilmaydi.

Agarki, mavzu topilib va rassom unga qiziqqan bo'lsa, tarixiy, hujjatli, portret yoki manzara materillarini o'rganish uchun astoydil ish boshlanadi. Bunday materiallarni har tomonlama chuqur o'rganish bilangina ijodiy tasavvurda kartina mazmuni yaqqolroq namoyon bo'ladi. Tasvir g'oyasi, mavhum ko'rinishdagi chiziqlar, shakl va bo'yoqlarda emas, balki jonli, konkret obrazlarda ifodalanadi. Kartinada personajlarning gavda holati, turishi, ularning ruhiy xolati motivlashtirilgan holdagina tasvir mazmunni jonlantiradi va badiiy obrazga aylantiradi. Har bir realistik asarning zaruriy asosi mazmunli voqeani topish bilan belgilanadi. Mazmunni esa, harakatdagi odamlar soni, ularning joylashishi, gavdaning o'lchami, ko'rish nuqtasini tanlash va boshqa shu kabilar belgilaydi.

Bir mavzuning o'zi turli xil mazmunda yoritilishi mumkin. Masalan, urushga qarshi mavzularda garchi barchasining mazmuni, voqeasi har xil bo'lsada bir nechala mashhur kartinalar yaratilgan. Rassom uchun mazmun darrovagina topilmaydi, balki o'ylangan mavzuni chuqur va to'liq ochib berish imkonini beruvchi kompozitsion yechim izlaniladi, toki, uning ko'ngildagidek aniq, tushunarli ifodasi topilmaguncha juda ko'plab qoralamalar qilinishiga to'g'ri keladi. Mazmun topib olingach esa, shu zahotiyoq kompozitsiya eskizi ustida tinimsiz, zahmatli ish boshlab yuboriladi. Birinchi eskizlar kichik o'lchamda bo'lgani ma'qul.

Eskiz - bu kartina loyihasi, kartina ustida ishlashning birinchi bosqichi hisoblanadi. Eskizda qog'oz yoki xolstning formati, tasvirni o'lchami, ko'rish nuqtasi, gorizont balandligi aniqlab olinadi. Eskizning turli variantlarida yechimning eng maqbul, tushunarli ifodasiga erishishi, obyektlar predmetlarni ishonarli joylashtirish, figuralarni guruhlashtirish, g'oyaviy markazni topish,

tomoshabinni asosiy e'tiborini tortadigan bo'lishi lozim. Har bir figura yoki detal o'zini umumiy g'oyasi ichida alohida ahamiyatli o'rnini topishi va barcha vaziyat mavzuni ochib berish uchun xizmat qilishi kerak.

Tasviriy san'atda teatr yoki adabiyotdan farqli o'laroq faqat bir moment, yoki bir zumlik on tasvirlanadi. Harakat konsentratsiyasi yagona tasviriy momentdagi kompozitsiyaning qonuniyatlaridan biri hisoblanadi. Vaholanki, obrazli yechimning kuchi vaqtning ma'lum bir narsasini idrok etish bilan bog'liq bo'ladi. Kartina kompozitsiyasi shunday tuzilishi kerakki, tomoshabin undagi voqeaning davomiyligini va bu sahnada nima voqea bo'lib o'tganini va nima bo'lishini his qilsin. Mana shu holdagina kartinada hayot harakati beriladi, u quruq va jonsiz, harakatsiz bo'lib qolmaydi.

Eskizda kompozitsion yechim hal etilgach, (personajlarning harakati va holati, ularning psixologik xarakteristikasi, kiyinishi, vaziyati, va boshqa) kartina uchun etyud bajarishga o'tiladi. Bu ishni yaxshiroq bajarish uchun, kartina holatini yoritish maqsadida alohida bir tipaj topish zarur bo'ladi.

Qoralama va etyudlarni albatta kartina voqeasi tasvirlanishiga mos holdadagi vaziyat va yoritilganlik sharoitida bajarilishi shart.

Masalan, M.E.Repin 1878 yilning yozida birinchi marta «zaporojelik kazaklarnig turk sultonining asir bo'lishga undovchi xatiga javob»i bilan tanishib qoladi. Kazaklarning bu javobidan rassom qattiq xayratga tushadi. Uni erkin, hech qachon xech kim tomonidan zabt etib bo'lmagan Zaporoje Sechi yurtining qahramonona ruhiyati qoplaydi. Shundan so'ng u kartina yozish ishtiyoqi bilan yonib yuradi.

Birinchi marta Abramsevada kartina mazmunini qoralamasini qiladi. Unda erkin, kulishayotgan kazaklar obrazi ko'rsatiladi. So'ng biroz vaqt o'tgach birinchi rangtasvir eskizini chizadi. Barcha sahnani rassom tomoshabinga yaqinlashtiradi, asosan kazaklarning yuz ifodasi va xarakatlariga, ularning xarakterli qiyofalariga e'tiborni tortadi. Orqa planda quyosh yog'dusida yaltirab turgan Dnepr daryosini tasvirlaydi. Voqea vaqti major, tasvirlanayotgan voqeaga mos hayotiy-quvonchli, tantanali ifodasini topgan. Bu eskiz faqat ijodiy ishning boshlanishi edi. Repin tarixni, davrni, tevarak atrof muhitni chuqur o'rganmasdan turib ishni davom ettirishni tasavvur ham qila olmasdi. Shu bois, shogirdi yosh V.Serov bilan 1880 yili Ukrainaga Zaporoje Sechi joylashgan yerga keladi.

Repinni kazaklarning xarakterli tiplari qiziqtirardi. Ukrain manzarasi va asosan Ukrain milliy xarakteri belgilari: tabiiy ongi, jasurlik, o'ziga ishonch,

va yumor. Repin deyarli barcha Zaporozhe cherkovlariga bordi, ularni ichki ko'rinishi va buyum-anjomlarini chizdi, shuningdek, kazaklarning bayroqlari, miltiq, qilichlari, kiyinishidagi harbiy farqli belgilarini o'rganib chiqdi. Xomaki rasmlar bilan bir necha albomlarni to'lg'azadi va shundan keyingina navbatdagi ishga kirishadi. Repin birinchi variantidagi rangtasvir eskizdan farqli holda xolstning formatini kattalashtiradi. Voqeada qatnashuvchi shaxslar sonini ko'paytiradi va ayrim figuralarni butunlay olib tashlaydi. Kazaklarni butun galasi bilan yaxlit biroz orqaroqqa oladi va kartinani mazmunli maishiy ko'rinishda emas, balki qahramonona mazmundagi tarixiy kartina sifatida ko'rsatishga urinadi.

Kartina ustida ishlash jarayonida Repin o'zining qahramonlari portret xarakteristikasidagi kamchiliklarni sezib qoladi va 1888 yili Zaporozhe kazaklarining avlodlari yashayotgan Kubanga boradi. Qariya kazaklarning yuzidagi chuqur ajin va tirtiqlarida u eng avvalo donolik, boy hayotiy tajribalarni va qahramonona harakatlar qila oluvchi halq timsolini ko'radi. Masalan, oddiygina, kichik bir stansiyada yashovchi Vasilii Oleshkoda u, dono va jasur zaporozjeliklar atamani Ivan Serkoning xarakterlovchi belgilarini ko'radi va o'z o'rnida kartinaga kiritadi va ko'plab naturadan qilingan etyudlarni do'stlari tanish-bilishlari ichidan o'ziga kerak bo'lgan obrazlari uchun qiyofalarini topib tasvirladi va 1891 yili kartinani tugalladi. V.I.Surikov bejiz aytmagan: «Men avvalo qadimiy ustozlarning kartinalaridagi kompozitsiyada hamma narsani kuzatdim, shundan so'ng uni ko'rishga o'rgandim»

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki rassom mavzuli kompozitiya ishlash jarayonida eskizlar ishlashi va bajarilgan eskizlar asosida yakuniy asar yaratishi va yaratgan ijodiy asaridan lazzatlanishi, zavqlana olishi, qalbidagilarni tomoshabinga yetkazib bera olishida albatta kompozitining oʻrni beqiyosdir.

Adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Gʻ. Kompozitsiya oʻquv qoʻllanma. T.2007 y
2. Egamov A. Kompozitsiya asoslari. T., “Sanʼat”, 2005 y
3. Кузин В.С. Наброски и зарисовки. М., 1970 y

Elektron adabiyotlar:

1. www.cspi.uz
2. www.pedagog.uz

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqola tasviriy sanʼat sohasida ijod qilayotgan barcha pedagog rassomlar uchun moʻljallangan. Maqolada ijodkor tomonidan yaratilayotgan asarda kompozitsiyaning ahamiyati va mavzu asosida kompozitsiya ishlash jarayonlari haqida qisqacha fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ

Данная статья предназначена для всех художников-педагогов, работающих в сфере изобразительного искусства. В статье кратко рассматривается значение композиции в произведении, созданном художником, и процесс композиции на основе темы.

SUMMARY

This article is intended for all artists-educators working in the field of fine arts. The article briefly discusses the meaning of composition in a work created by the artist and the theme-based composition process.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ХӘМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 2/3

Нөкис — 2023

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов, Р. Утепов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: 224-23-00

e-mail: uzniiipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим хәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 15.05.2023. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 29,5 . Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №